

Kántor Lajos

Reményik, Németh László – és a kézilámpás

Egy fiatal és lelkes újvidéki újságíró 1968-ban interjút készített Németh Lászlóval, a *Híd* számára. Az egész írói és gondolkodói pályát összefoglaló beszélgetésben, illetve írott szövegben szükségszerűen szó kerül a nemzeti értékek és a nagyvilág viszonyáról; Németh László idézi, egyetértőleg, Móricz Zsigmondot: „a nagy irodalom mindig nemzeti irodalom”. Kicsit részletezőbben, újabb kori vitákra is utalva, így folytatja: „Amire te gondolsz, tán az (s erről csakugyan többször is beszéltem), hogy a magyar író, népe elárultságát s elárultságát látva, nem szorosan irodalmi feladatokat is vállalt: az irodalom lett a kézilámpás, amellyel a magyarság kanyargós, szakadékokkal szegett útját bevilágítani próbálta. Ezt ma sokan, Újvidéken is, hibának tekintik; ahogy egyiketek mondta; magyarságuk volt a botlasztó kő íróink útjában. Én nem hiszem, hogy így van. A magyar irodalom e gond vállalásával (melyet különben sem lehetett *nem* vállalni) többet nyert, mint amennyit veszített.”¹ Egy évvel később, az életműsorozat elindítása alkalmából a kiváló szerkesztő és kritikus-irodalomtörténész, Domokos Mátyás szólaltatta meg Németh Lászlót. Az *író-vállalkozás* címet kapott interjúbán az ünnepelt szerző a sorskérdésekről, az új fenyegetettségéről így nyilatkozik: „Hogy ma mi a veszély neve? Én azt mondanám: kohézió bomlás, a népet összetartó kötőanyag lazulása. Ennek egyik szomorú tünete a közösségi magyar irodalom háttérbe nyomása, szorulása.”²

Jó négy évtizeddel korábban a pályakezdő kritikus tanulmányt írt az új erdélyi irodalomról (eredeti címe a *Társadalomtudomány* 1926-os évfolyamában, az 5. számban: *Erdélyi lelke a legújabb irodalomban*³) – és az elárultság, a veszély, a katasztrófa s az irodalmi mű közötti kapcsolat már itt is hangsúlyosan megjelenik. A veszély azonban Németh László olvasatában a dilettantizmus eluralkodását is jelentheti, nem csupán a magyarság történelmi fenyegetettségét. Három nevet „szelektál ki” a korabeli erdélyi magyar lírából, akikkel érdemesnek tartja bővebben foglalkozni: a Reményik Sándorét, Áprily Lajosét és Tompa Lászlóét. Közös bemutatásuk – amit aztán Tompa ki- és megemelésével zár – eléggé kétes dicséretet hordoz: „Az étellel fölszámolt emberek, akikből az »elvégeztetett« epilógusaként ered a vers. Nem játsszák elének az élet hagyományos felvonásait, állnak, mint az örökkévaló dolgok s a szó, amit mondanak, ugyanaz. Unalmasak, mint három mérföldkő, amely mégis egy nép szíve felé jelöl izgató utat.” És ez a hangütés folytatódik a Reményik líráját értékelő bekezdésben. Kétely és elismerés között ingadoznak Németh László mondatai. Például így: „Régi lefojtott, ki tudja, milyen gátlások visszanyomta hévvel veti magát a kínálkozó daltárgyra: Erdély tragédiájára.” Vagy: „A Petőfire emlékeztető, de sokkal egyszínűbb jambus, amely mintha csak gondolatok világos s mégis művészi kiverselésére szerénykedett volna ily egyszerűvé, új tárgyakra fordul, nem befelé, az élet velőtrázó igazságai felé, csak közelre, a percről percre kínáló környezetre. Versek szakadatlan zuhatagában állunk. Nem az életet tékozló versek, inkább az élet helyett valók.” És miután megnevezi a konzervatív világszemléletet s a beteg pesszi-

mizmust, így összegez: „Ember mindenk ellen s talán nem is ember, csak páncélfal. S ez a páncélfal ott Kolozsvárott mégiscsak jelent valamit. Még akkor is, ha csak gondolatból készült.”

Egy évvel később, a *Protestáns Szemlében*, szinte ugyanígy folytatja, valamivel azért több elismeréssel a vállalt szerep és a költői teljesítmény iránt.⁴ A történelmi idő szólítására mozdulók közt Reményik Sándort „a jóakarátú, nemes beugrók” kategóriájába sorolja, sőt hozzáteszi: „a Reményik Sándor beugrásának erős dilettáns íze van”. Ezt a korai politikai verseire érti, „a szenvedélyes, országszerte visszhangot verő”, sokat szavalt művekre. „De Reményik több volt, mint program-lírikus – olvashatjuk a mégis felmentő kritikusi véleményt. – Az érdemen felül hullott babér záporában megemlékezett önmagáról, s redukálva a közélet költőjének hangos szerepét, önmagát kezdte magyarázni. Megcsinálta a maga Reményik-szobrát, s ebben a kevesebb tapusra, de több elismerésre jogosító vállalkozásban igazi poéta lett; egymást követő öt kötete igazi líra, melyből egy tartózkodón s mégis őszintén meggyónt lélek sír felém.” Kritikájának első, igaz és igaztalanul bántó megjegyzéseket egyaránt tartalmazó fejezetét Németh László pozitívan zárja, bár sanda megfogalmazások itt is feltűnnek. („Reményik Sándornak élnie kell, mert Erdély nyugszik a melle boltján.”)

A második fejezetben Reményik költészetének gondolati jellegét elemzi – nem kevesebb malíciával és némi elismeréssel. „Más költő ujjong, csodálkozik vagy átkozódik, Reményik gondolkodik.” A gondolatait öltözteti versbe, verssé. „Az agy hirtelen fölpatlant forrásocskái fölé épít ő kicsiny kápolnákat. Sok-sok kápolna és kevés változatú stílus. A költőnek új források felé kell sietnie, s a fő, hogy minden forrás fölött kápolna legyen.” A Reményik-versek kilentzédére érvényesnek véli ezt a meghatározást: „megdagadt epigrammák”. Megismétli, amit az erdélyi irodalomról írt tanulmányában már olvashattunk: az összevetést Petőfi lírájának egyik tulajdonságával. Vagyis: „...a Reményik-vers erényei Petőfire utalnak. Világosak, épkézlábúak, spontán és soha el nem vétett a szerkesztetük. A gondolat lépésről lépésre fejlik verssé.” A nyelv és az olvasó iránti tiszteltet is az érdemek közé soroltatik. De ebben a visszafogottságban látja Németh a Reményik-vers hibáját is. („Sorai kitaposott kifejezések papucsokban csoszognak.”) Az esztétikai szempontokat élesbe fogalmazó fejezet utolsó passzusa gyógyír akar lenni; a *Vadvizek zúgása* kötetben sok „szerencsés” verset talál a kritikus. „Különösen a természetben elborongó verseiben, sötét sziklákba verődő férfias sóhajaiban van valami mélyen emberi és megindító. Mintha a Reményik-sors lassan mégiscsak átítatná a Reményik-lírárt.”

Németh László Reményik-kritikájának harmadik része tulajdonképpen újragondolása, újraírása az egy évvel korábbi átfogó tanulmánynak – Reményiket állítva középpontba. Innen már hiányoznak az oldalszúrások, a fájdalmat okozó elméncségek. A viszonyítás megváltozik, és ebben a – történelmi mondható – összemérésben megnő Reményik Sándor alakja, szerepe, sőt költészete. Annak ellenére, hogy az első mondat így hangzik: „Van nagyobb költője Erdélynek, mint ő s mégis ő az erdélyi költő.” (Áprilyt említi itt mint „befejezett művészt”, Tompa László neve ezúttal nem jelenik meg.) Az amatőrök, dilettánsok hada fölé emeli Reményiket mint jelképet és mint fejlődő költőt: „... amikor végre ország-világ előtt megbizonyosodott, hogy Erdély valóban szól s Kolozsvár tengely, mely körül a magyar irodalmi életből kiszakadt új s eleven irodalmi élet kering, Erdély is tisztázhatja magát önmaga előtt. Mint Reményik lírájában, Erdély költészetében is megindul a kritika, tisztulás, magyarázkodás kora.” Ezt a társadalmi folyamatot a kritikus szembesíti a magyarországi irodalmi helyzettel – és Erdélynek ítéli a pálmát; tiszteletet ébreszt Németh Lászlóban az erdélyi irodalmi élet „nemesen liberális szeleme, mely minden tehetségesnek ítelt írónak helyt ad”. Példának állítja ezt az emelke-

dett szellemet, „mely a magyarság dolgait nem a mi béka–egér harcaink vakondtávlatából nézi, de a történelem póruljártjainak az igazlításával.” A kritika végső következtetése – amibe természetesen nem épülhetett be Reményik Sándor költészetének, emberi-írói tartásának utolsó másfél évtizede – elfogadható, objektívnek minősíthető, mai irodalomtörténeti megállapításként is. Tehát az 1927-es verdiktum: „Nincs ennek a forrongó világnak jellemzőbb lírikusa, mint Reményik. Első versei a magyar epigon-líra s a magyar konzervativizmus sablonos villanásai, de ahogy az erdélyi új magyar világ tengelyébe kerül, költészete és szempontjai egyre nemesednek, emelkednek, konzervativizmusa erdélyi konzervativizmus már: türelem, szeretet, minden csepp erő megbecsülése hatja át s emberi emelkedése megérik lírájában is. Ha nem is tartozik a kivételesek közé, komoly férfi-arc, aki a magyar irodalmi élet új szellemét jelenti.”

A Németh László-bibliográfia⁵ szerint nem egészen egy évtizeddel később, a Tanúorkorszak vége felé van ismét találkozás – ütközése – a két írónak. A közös gond, a magyarság jelene és jövője, most sem hozza őket közelebb egymáshoz, ellenkezőleg: a Duna-Európa gondolatát ápolgató Németh László és az *Ahogy lehet* erdélyi realizmusához eljutott Reményik Sándor az értelmiségi-írói magatartás két pólusát képviseli. A romániai – Bukarestből Erdély felé vezető – utazását írásba rögzítő, nagy vihart kiváltó útirajzában (*Magyarok Romániában*⁶) Németh nem szól ugyan közvetlenül Reményikről, de nyilvánvalóan utal rá; Reményik Sándor pedig rögtön kifejezi egyet nem értését a *Magyarok Romániában* által felvázolt helyzetrajzzal. Németh Lászlónak az erdélyi irodalomról itt megrajzolt képe szigorúbb – és bizonyára igazságtalanabb –, mint az 1926-os, 1927-es volt. Íme a vonatkozó (1935-ös) Németh-szöveg: „Az író mindig egy nagy sorskör közepén áll. Látja a fölfele vagy lefele örvénylő ciklusokat, s művével segíti őket, vagy ellenük szegül. Ariosto a reneszánszot emeli, s vele emelkedik, Dante keserősége a hanyatló középkorért csendíti meg dacos rímeit. Erdélynek vannak körei-örvényei, de nincs egy kis Dantéja sem, aki utolszor igazán kiállna mindazért, ami itt pusztulóba megy. Pedig Kolozsvárt a melankóliás költő merev, kék szeme, a kálvinistas, fohászzkodó agrárfijúság s a rártartó derekú marxisták mögött: ez a még mindig ép magyar múlt azt, ami mint egy utolsó erdélyi múzsa, az embert a városon átkíséri.”

A provokatív (lényegében csak a múltat elismerő) beszámoló érthetően azonnal kiváltja a válaszokat – az erdélyiekét is, és Reményik Sándor most sem kerülhető meg. Saját (elsődleges⁷) lapjában maga Reményik is megszólal, nem fogadja el a magyarországi utazók „sötét impresszionista” bírálatát, ám ennél a *Pásztortűz*-beli reagálásnál⁸ fontosabb, ugyanezekben a hasábokban, a László Dezsőé. Természetesen korántsem csak az irodalomról van szó – a tét az erdélyi magyar társadalom, az érte tevők vagy nem (jól) cselekvők megítélése. László Dezső, az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztője,^{*} az őket is ért elmarasztalásra („kálvinistas, fohászzkodó agrárfijúság”) higgadtan mérlegelve válaszol; az építésre való felszólítást örömmel fogadja el, de visszautasítja az erdélyi magyarság akár lírai útirajzba foglalt, felületes megítélését. „A romániai románok között úgy járt Németh László – szól a *Pásztortűz*-ben közölt bírálat –, mint az a huszadik századi magyar író, aki világosan felismerte a magyarság új tájékozódásának helyes irányát, viszont a magyarokról szóló részben visszaesett az általa időszerűtlennek mutatott kritikai vízvonalra, az pedig azt jelenti, hogy Ady Endre és Szabó Dezső szemével és nem a Németh Lászlóéval nézte az erdélyi magyarság életét és sorsát. Adytól kölcsönözte a halállátást, a hasonlatok gazdag változatát, Szabó Dezsőtől pedig a sértett önértet szubjektívizmusának minduntalanul való előmlését. Ez a két poz jól állott Adynak és Szabó Dezsőnek, a kritikai vízvonalhoz hegycsúcsainak, de nem áll jól Németh Lászlónak, akinek a helyét ön-

* Idén emlékezünk születésének centenáriumára.

maga is a vízvásztón túli építómunkában állapította meg.” László Dezső szerint akkor volna értelme Németh László – elfogult – útirajzának, ha mindenki a neki szóló üzenetet olvasná ki belőle. „A román közvélemény olvassa ki azt az új magyar szellemet, amelyik Erdélyben és Magyarországon is a kölcsönös megbecsülésen át akar közeledni, régi harcok vértől megtisztított kézzel. Magyarország nézze meg magát abban a tükörben, amit Németh László a fiatal erőktől duzzadó, feltörekvő román népről és annak kialakuló új középosztályáról rajzolt. Az erdélyi magyaroknak Makkai, Reményik, Tamási, Kacsó erdélyi és Szabó Dezső magyarországi kritikájában már rég le kellett volna számolnia azazal az ítélettel, amit Németh László útirajzában ad. Ezen a kritikán már régen túl kellett volna mennünk.”⁹

A döntően nemzedéki jellegű László Dezső-válasz mellé oda kell állítanunk azonban a vele egyívású, szintén az *Erdélyi Fiatalok* köréhez tartozó Jancsó Béláét (szövege a folyóirat 1935. téli számában jelent meg¹⁰), amely nem olyan messze tekintő ugyan, mint szerkesztőtársáé, de közvetlen hivatkozásaival az erdélyi magyar irodalomra mutat, ezzel kér perújrafelvételt. Noha nem utal a „morbus minoritatis”-ban szenvedő közösség Németh László által meghatározott egyedeire, a három kiemelt típusra (a dohogó, a lojális, a szervező), Jancsó Béla tulajdonképpen mégis ezzel a látélettel vitatkozik, amikor két új könyvre, e könyvek szerzőire hivatkozik. Az egyik Reményik Sándor, a *Romon virág* verskötettel, a másik a fiatal unitárius pap, Balázs Ferenc, *A rög alatt* írója. Mindkét könyv igenis a Németh László által hiányolt életakarat kifejezője. Jancsó Reményiknél az *Ahogy lehet* tömbjét emeli ki – és ezt a verscímet választja vitacikkének címéül. És nem csupán a frissiben olvasható két könyvet tekinti ellenérvnek a *Magyarok Romániában* elmarasztaló ítéletével szemben, hanem a két ember egész életét, tevékenységét: „Reményik és Balázs Ferenc: költő és gyakorlati szervező. Két nemzedék, két kifejezési forma: két külön világ. De: két mai erdélyi magyar. És újra felhangzó versen és betegágyon született prózán át: az új erdélyi magyar életakarat két jele. Ahogy lehet. Két tény. Odateszem őket Németh László kétségbeesése elé, és kérem a pör újrafelvételét. Mert ha ezek után sem látná, hogy ítélete elhamarkodott, az nem jelenthet mást, mint hogy új történelmi életformánkat: az első magyar kisebbségi életet kívülről senki, még Németh László sem értheti meg.”

Hogy aztán később miként alakult Németh László véleménye az erdélyi magyarságról, az életakaratról és a lehetőségek ki (nem) használásáról, az más irodalom- és eszmétörténeti fejezetbe tartozik. Ahogy Vita Zsigmond írta: 1935-ben „Erdélybe nem egy új életért küzdő, harcos Németh László érkezett, hanem egy kifáradt, kiábrándult reformer nemzetfilozófus.”¹¹ Tény, hogy kívülről (Jancsó Béla pontosan jegyezte meg) sem akkor, sem azóta nem volt könnyű, ma sem könnyű ítéletet, különösen nem ilyen megfellebbezhetetlen elmarasztalást megfogalmazni. Ugyancsak tény, hogy az irodalom „kézilámpását” egy életen, egy nagy életművön át használó, gyakorló Németh László a következő évtizedekben nem tért vissza „az erdélyi költő”, Reményik Sándor művéhez, nem regisztrálta, hová alakult Végvári az *Ahogy lehet*, majd a *Korszerűtlen versek* költőjévé. Valószínűleg nem csupán nemzedéki, hanem alkati összeférhetetlenség is hozzájárult ahhoz, hogy az 1926-ban, illetve '27-ben meglátottakon, az 1935-ben általánosított (legalábbis Reményik vonatkozásában) nem módosított.

Jegyzetek

1. Hornyik Miklós: *Találkozás Németh Lászlóval*. Híd, 1968. május. In: „A szellem: rendező nyugtalanság”. Beszélgetések Németh Lászlóval. A kötetet összeállította és az előszót írta Monostori Imre. Bp., 1992. 204.
2. A beszélgetés a Szépirodalmi Könyvkiadó 1969. május 26-i előadói estjén hangzott el. Első írásbeli közlése: Jelenkor, 1969. július-augusztus. In: „A szellem: rendező nyugtalanság”, 245.
3. A Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó életműkiadásában, a *Két nemzedék* című kötetben *Az erdélyi irodalom* cím alatt olvasható. Bp., 1970. 181–190.
4. *Reményik Sándor*. Protestáns Szemle, 1927. szeptember, 442–446.
5. *Németh László Bibliográfia*. Összeállította Hartványi István és Kovács Zoltán. Bp., 1992.
6. Tanú, 1935. III–IV. sz. In: Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Szerkesztette: Nagy Pál. Marosvásárhely, 2001.
7. Reményik Sándor neve a Pásztortúzzal forrt össze, de mindvégig szoros munkatársi kapcsolatban állt az Erdélyi Helikonnal is. Erről lásd bővebben: Kántor Lajos: *Reményik-olvasat helikoni tükörben*. Erdélyi Múzeum, 2003. 3–4. füzet, 42–47.
8. Reményik Sándor: *Erdélyiek Erdélyben*. Pásztortűz, 1936. 4. sz. 62–64.
9. László Dezső: *Magyarok Romániában*. Pásztortűz, 1936. I. 15–17. In: *Magyarok Romániában*. Marosvásárhely, 2001. 182–187.
10. Jancsó Béla: *Ahogy lehet*. Erdélyi Fiatalok, 1935. Téli szám, 109–110. In: *Magyarok Romániában*, 2001. 125–127.
11. Vita Zsigmond: *Németh László és az erdélyi magyarság*. Ellenzék, 1936. febr. 9. In: *Magyarok Romániában*, 2001. 203.

